
Mina KOVAČEVIĆ

IŠČEKUJUĆI KRAJ MUČENJA

Rođena je u Kaunasu, tadašnjoj prestolnici Litvanije, u porodici Šoloma Haima Braude i Rebeke, rođene Solski. Imala je tri godine mlađu sestru Brainu. Niko od njenih najbližih nije preživio holokaust.

Kada je došlo oslobođenje zaposlila se u Ministarstvu spoljnih poslova kao prevodilac. Udala se za Voju Kovačevića, Narodnog heroja, general-pukovnika, komesara V armije u Skoplju, gde je počela da radi u OZNI, takođe kao prevodilac. U Beogradu je radila u Interpolu do penzije.

Ima dvoje dece – sina Gorana, ekonomistu, i kćer Planinku, slikara, dve unuke i unuka i dva praunuka.

Pripadam grupi od preko 4 500 Jevreja Jugoslavije boraca protiv fašizma i nacizma.

Rođena sam 1920. u gradu Kaunasu koji je tada bio glavni grad Litvanije sa oko 180 000 stanovnika, od kojih 40 000 Jevreja. Porodice moje majke Rebeke Solski i oca Šoloma Haima Braude bile su poznate u Litvaniji kao imućne, a njeni članovi kao veliki dobrotvori, intelektualci i industrijalci. Porodice petorice ujaka i naša stanovale su u bloku zgrada koje su pripadale dedi Abiju Solskom. Pored moje mlađe sestre Braine i mene, ova zajednica je imala mnogo dece. Naše dvorište i voćnjak bili su mesto okupljanja brojne jevrejske dece iz celog grada. Sva deca su bila vaspitavana u duhu cionizma. Prošli smo kroz hebrejsko zabavište i hebrejske osnovnu školu i gimnaziju.

Studije u Parizu, druženje sa Jugoslovenima i građanski brak sa Srbinom Spasojem Spajićem, doktorandom prava sa Sorbone, bili su ključni događaji u mom životu. Godine i zbivanja koji su sledili vezali su me za zemlju kojoj ću pripadati celoga života.

Fotografija profesora i maturanata Jevrejske gimnazije u Kaunasu (Litvanija), 1937. godine

U septembru 1940. došla sam ovde, u tuđu zemlju, bez poznavanja jezika i kulture naroda koji u njoj žive. Nisam stigla ni da se priberem, a ovde je započeo rat. Doživela sam demonstracije 27. marta 1941, a da nisam znala šta će tome slediti. Moj suprug je predvideo šta nas čeka, posebno kakva opasnost vreba mene, pa me je smestio u voz za Hercegovinu. Stigla sam u njegovo rodno mesto Zupce kod Trebinja, selo Grab. Nisam ni znala šta je goli krš jer je Litvanija ravnica. U selu nisam nikada ranije živela i to je za mene bio potpuno nov svet.

Ubrzo je nastala kapitulacija Jugoslavije i taj deo Hercegovine je pripao ustaškoj tzv. Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Tek tada sam bila u šoku jer sam bila svedok ustaških nedela nad Srbima. Jevreja u tom kraju nije bilo.

Grupa mladića na čelu sa mojim mužem započela je pripreme za ustanak. I ja sam se priključila toj organizaciji punim žarom, svesna da je to jedini način da nešto doprinesem borbi protiv fašizma. Govorili su

mi da sam isuviše nežna za fizički napor i pešačenje po planinama. Ni danas ne umem da objasnim kako su me razumele mlade seljančice kada sam im na svom oskudnom znanju njihovog jezika držala »kurs prve pomoći«. Govorila sam im ono što sam zapamtila iz škole, iz predmeta higijena. Takođe ne shvatam kako sam gladna i promrzla u pocepanim opančićima pešačila po snegu i kiši. Često bih u mraku zalutala i ostajala iza kolone.

Vlast u tom kraju preuzeli su Italijani. Prve borbe su započele u decembru 1941, kada su partizani oslobodili sva zubačka sela, njih sedamnaest. Došao je red da se napad izvrši na italijansku posadu na granici s Bokom, pa sam i ja učestvovala prvi put. Pao je veliki sneg i bilo je veoma hladno. Imala sam zadatak da iz jedne jame vadim i predajem municiju borcima. Tu sam se prehladila i dobila zapaljenje srednjeg uha, od čega trpim posledice do današnjeg dana. Partizani su zarobili 30 Italijana; jedan je bio ranjen u ruku i ja sam mu ukazala prvu pomoć.

Desilo se da umalo izgubim glavu zbog jednog beznačajnog događaja. U moje selo je stigla jedna partizanka sa bebom, starija i iskusnija od mene, i požalila se da nema sat, a da ga nema ni u seljačkoj kući u kojoj boravi. Sat joj je bio potreban zbog dojenja deteta. Bez razmišljanja sam joj dala moj zlatni satić uz objašnjenje da sam ga dobila na poklon od moje mame za Bat Micva. Na pozadini satića bio je ugraviran moj monogram hebrejskim slovima.

Uskoro je nastupila ofanziva, pa smo se povlačili u grupama. Neću nikad zaboraviti marš pod vatrom topova. Granate su padale između nas, ali niko nije bio ni okrznut. To je trajalo nekoliko dana. Na kraju su nas opkolili i zarobili četnici. Bila sam jedina žena u grupi.

Nastupilo je vreme bezvlašća. U stvari, taj kraj je bio pod vlašću Italijana, ali lokalnu vlast su držali četnici koji su hapsili i pljačkali. Tako je jedan pljačkaš ugledao moj sat kod one žene i počeo da je šamara govoreći joj da je muslimanka, ali je ona poricala i rekla da je sat moj. Posle nekoliko dana, kada su četnici doveli našu zarobljenu grupu u svoj zatvor, počela su moja stradanja. Prvi put u životu dobila sam batine i šamare, uz psovke da mi je ime Emina, a ne Mina. Šamari i čupanje kose su mi bili teži i gori od batina motkom. Pravedala sam se da nisam muslimanka nego Jevrejka. Sve je to trajalo dok se nisam onesvestila. Posle su me priključili grupi sa kojom sam bila zarobljena. Tako izmrcvareni, cele noći smo ležali u učionici jedne škole, a ujutru su nas izveli na streljanje. Sedeli smo vezani na livadi pored puta i čekali da nam drugovi iz zatvora iskopaju raku. Masa naroda se okupila da vidi šta se zbiva. Naši drugovi zatvorenici su polako kopali tvrdu zemlju,

kao da su nešto iščekivali, a mi smo im dovikivali da požure jer smo želeli da se naše muke okončaju što pre. U sebi sam tiho šaputala: „Šema Jisrael, Adonaj elohejnu, Adonaj ehad...“ Verovala sam da moji u Litvaniji neće nikada saznati kako sam i gde nestala. Tada nisam znala da su i oni poniženi i prognani iz svojih domova, da se nalaze u getu, po raznim logorima.

Upravo kad su naši drugovi završavali kopanje dogodilo se čudo: naišao je automobil sa dvojicom italijanskih oficira koji su, ugledavši taj prizor, zaustavili kola i izašli da vide šta se dešava. Kada su spazili moga supruga i mene učinili smo im se drukčiji od ostalih, pa su nas na italijanskom jeziku upitali šta se to događa. Odgovorili smo na francuskom da su nas doveli na streljanje. Iako su četnici sarađivali sa Italijanima, ipak nisu imali ovlašćenje da vrše streljanja bez dozvole. Oficiri su naredili da se zatvorenici vrate u zatvor, a mene i mog supruga su automobilom odvezli u svoj zatvor u Trebinje. Bili smo im neobično zanimljivi: jedan doktor prava iz ovog zabačenog siromašnog kraja i njegova mlada žena čak iz Litvanije. Posle desetak dana boravka u trebinjskom zatvoru krenuli smo u pratnji dvojice karabinijera na voz za Dubrovnik. I u vozu se dogodilo čudo: tu se našao italijanski podoficir koji je svojevremeno bio ranjen u ruku i zarobljen kod nas, onaj kome sam tada ukazala prvu pomoć. Prepoznao me je, ušao u naš kupe i pokazao mi ožiljak na ruci. U prvi mah nisam ništa razumela, niti sam zapamtila njegov lik. Taj Italijan, čije ime nisam nikada saznala, samoinicijativno je otišao u svoju komandu i izjavio da sam mu ranjenom ukazala pomoć i da nisam imala nikakvo oružje. Time sam bila spasena od streljanja.

Sa voza su nas sproveli u zatvor „Kazbek“, kako se pre rata zvao noćni bar na Lapadu, a sada je tu bila karabinijerska komanda. Zatvor se nalazio u mračnom kamenitom podrumu bara. Čim sam ušla, odmah su se oko mene okupile zatvorenice i zapitale me ko sam i zbog čega sam dovedena, ali sam ja bila škrta na rečima. Iako sam bila odevena kao seljanka, odmah su neke primetile: „Ti si drukčija i drukčije govoriš. Nisi odavde.“ Ležala sam i sedela na golom i prljavom kamenom podu. U jednom ćošku na dušekju je ležala lepa žena srednjih godina, prava dama. Ona me je samo posmatrala i nije ništa pitala, ali kad je pao mrak i kad su žene počele da se smeštaju na spavanje dala mi je znak da legnem pored nje. Legla sam i ona mi je šapnula:

„Čim sam čula da si iz Zubaca, odmah sam znala da si ti žena doktora Spajića. Znam sve o tebi. Žao mi je što se prvi put vidimo u ovakvim okolnostima. Ja sam Dada, supruga doktora Novakovića iz Cavtata.“

Kad mi je to rekla, odmah sam se setila da smo u odredu preko kurira dobijali iz Cavtata lekove i mandarine za ranjenike. Tako smo šaputale cele noći a ostale zarobljenice nisu primetile da se poznajemo. Ja sam sve vreme ležala potrbuške na golom kamenu jer zbog dobijenih batina od četnika nisam mogla ležati na leđima. Na takav način sam ležala dugo, čak i posle oslobodjenja. Dada je verovala da će brzo biti puštena usled nedostatka dokaza da je pomagala partizanima. Odmah je shvatila moju situaciju i obećala da me neće zaboraviti. Svoje obećanje je ispunila. Moga supruga su tih dana streljali sa ostalim zarobljenim mladićima iz grupe.

Moj plač se čuo čak do dvorišta „Kazbeka“, pa su Italijani pustili glasnu muziku da se ne bi čulo moje ridanje jer su se prolaznici zaustavljali kod kapije „Kazbeka“. Posle sam saznala da su četnici nastojali da i mene pridruže toj grupi pošto sam mnogo znala o njihovim nedelima, ali Italijani me nisu dali. Komandant karabinijera me je pozvao u svoju kancelariju i rekao mi da neće dozvoliti četnicima da me ubiju jer sam spasla italijanskog podoficira kad je bio ranjen. Rado bi me prebacili na Rab na kome se nalazio logor za Jevreje, ali je to bilo teško izvodljivo samo za mene jednu.

Ubrzo su me iz „Kazbeka“ prebacili u tvrđavu Lovrijenac, gde je takođe bio italijanski zatvor. Opet zidovi i pod od kamena, ali je bilo više svetla nego u „Kazbeku“. Hrana oskudna, a voda na porcije. Iz Lovrijenca su me sproveli u logor na poluostrvo Prevlaka. Tu smo se slobodno kretale u prostoru ograđenom žicom i spavale u drvenim barakama na drvenom patosu s jednim ćebetom. Na Prevlaci je bilo žena svih doba starosti i mnogo dece – svi taoci zbog svojih muževa, braće, očeva. Mnoge logorašice, a naročito deca, umirali su od gladi i žeđi.

Mina, u Parizu 1939. godine

Dobijali smo po litar vode na dan i samo nas je kiša spasavala (skupljali smo vodu u razne konzerve). Dada mi je slala pakete s hranom jednom mesečno, koliko je bilo dozvoljeno, i to me je održalo. Preko paketa me je šifrom obavestila da ona i njen suprug hoće da me usvoje i da su preduzeli mere da bi to ostvarili. Na Prevlaci sam ostala nepunu godinu dana. Kada su Italijani prebacili ženski logor brodom u Italiju, mene su vratili u Lovrijenac. Međutim, uskoro je Italija kapitulirala, pa su se svi zatvorenici i stražari iz Lovrijenca razbežali.

Stigla sam u Dubrovnik u prvi mrak. Svi su strahovali da će Nemci svakog časa ući u grad. Bila sam sama, nisam poznavala grad, nisam imala nikakvu adresu. Lutala sam ne znajući gde da se sklonim barem preko noći, svi su se zatvorili u kuće, nigde žive duše napolju. I opet se dogodilo čudo; ugledala sam dve ženske figure u crnom kako lagano kreću meni u susret. To nije bilo priviđenje: to su bile majka i sestra moje poginule drugarice Dragice Pravice.¹ One su kao taoci bile izvesno vreme sa mnom na Prevlaci. Zagrlile su me i brzo odvele u svoj stan. Od tada sam ostala u ilegali, nisam bila sama, imao je ko da brine o skrovištima koja sam često menjala. Opasnost je doduše vrebala na svakom ćošku, ali ja sam se izvežbala da se čuvam. Izvesno vreme sam se krila u odeljenju za zarazne bolesti dubrovačke bolnice. I tu je Gestapo počeo da zaviruje. Otkrili su nekoliko mladića ilegalaca.

Posle raznih peripetija, konačno sam dobila vezu s partizanskim odredom u Konavlima u zimu 1943. Mali odred, tridesetak boraca, nalazio se u planini zvanoj Dunavske rupe. Odred se nalazio u napuštenoj brvnari, a ja sam sa drugaricom Fanikom,² stotinak metara udaljena od njih, bila u jednoj maloj pećini; tu smo negovale i čuvale i ranjenika Ljubu Kosića.³ Imale smo i radio-aparat na baterije, pa smo noću slušale vesti „Slobodne Jugoslavije“ i sve što smo mogle uhvatiti na drugim jezicima. Ja sam prevodila, a Fanika je kucala i umnožavala. Kurir iz odreda nam je donosio oskudnu hranu, kakvu su i oni imali, i odnosio desetak-dvadesetak letaka s vestima. Letke su noću rasturali po okolnim mestima. Ma koliko da se to konspirativno radilo, neprijateljska špijunaža je ipak otkrila odakle stižu leci. Kad su se Nemci jedne noći popeli uz planinu i našli našu pećinu, mi smo se već bile povukle dole u selo jer smo bile blagovremeno obavestene. Ja sam se te noći krila u jednom vinogradu, odevena u konavosku nošnju dvanaestogodišnje

1 Narodni heroj Dragica Pravica; ubili su je četnici u junu 1942. godine.

2 Fanika Božanić, nosilac Spomenice 1941; umrla 1953. u Beogradu.

3 Ljubo Kosić, pukovnik, nosilac Partizanske spomenice. Umro 80-ih godina.

devojčice Nike Valjalo, kasnije udate Lasić, sa kojom sam i danas, u našim starim godinama, ostala prisna prijateljica.

Prvih dana maja 1944. došla je veza da me prebaci u Hercegovinu na slobodnu teritoriju. Nabavili su mi falsifikovanu legitimaciju i pristojnu haljinu. Naš aktivista Ljubo Filipović,⁴ koji je živeo legalno, prebacio me je usred belog dana na motociklu pored desetak nemačkih straža iz Cavtata do Zatona.

Iz Zatona me je novi vodič poveo u odred. Nismo imali drugog puta nego da noću pregazimo Trebišnicu koja je u to doba godine bila nabujala i hladna. Gazili smo ispod mosta na kome su stražarili Nemci i čuo se bat njihovih cokula. Najmanji zvuk s naše strane mogao nas je izdati. I danas mislim da mi je od svih fizičkih tegoba koje sam proživela u ratu, ta bila najteža. Pri mesečini, voda mi se činila crna i prljava, a dopirala mi je do usta. Natopljeni vodom, teški, mokri do gole kože trčali smo četiri kilometra do prvog sela na slobodnoj teritoriji.

Na slobodnoj teritoriji, u 29. hercegovačkoj diviziji, sa već boljim znanjem jezika, osećala sam se sigurnije i samostalnije sa partizanima. Prešla sam celu Hercegovinu, Crnu Goru, deo Bosne i Hrvatske, Istru i Sloveniju. Oslobođenje me je zateklo na Bledu.

Vratila sam se iz rata u Beograd kao nosilac Spomenice sa činom kapetana. Počela sam traganje za svojim najbližima u Litvaniji. Ponekad sam u samoći razmišljala o preživlom holokaustu. Mislila sam da mi moji iz Litvanije neće verovati kad im budem pričala šta sam sve prošla. Nisam ni pomišljala da su svi moji stradali u getu Viampole, u Dahau i drugim koncentracionim logorima. Ostale su mi samo njihove slike.

Krajem 1945. sam se udala za general-pukovnika Voju Kovačevića, Narodnog heroja. S njim sam izrodila sina Gorana, službenika JATA, i kćer Planinku, slikarku, danas stalno nastanjenu u Ranani, u Izraelu. Naravno, stigli su i unuci, pa su počeli da pristižu i praunuci. Na žalost, moj muž Voja, s kojim sam često putovala po Izraelu, umro je 1997. godine.

4 Ljubo Filipović, inženjer, pukovnik u penziji, moj pobratim.